

máme-li pak pomýšleti na odehod vynucený některým z pozdějších mandátů proti kacířům (s čím dále tím menší pravděpodobností přímé emigrace většího počtu Bratří pražských na Slovensko), docházíme k pomyslu, že drahý ten exemplář exulantského tisku, tajně z ciziny donesený, nastoupil zase jako osvědčená *patrně* potěcha srdce zpáteční cestu do ciziny, k pomyslu sentimentálnímu, ale nepravděpodobnému. Na místo lásky, s kterou tajný evangelický křesťan lpěl na potěše svých nejtajnějších chvil, podsunuto nepraktické literární estetství, kult knihy známý od lidí nepotřebujících ruchu a shonu životního a nemajících smyslu proň, jakási obdoba k neúkojnému čtenářství kulturních rozmazlenců novodobých; ale víra lidí XVII. století nebyla knihomilstvím, nutkala a silila službě k Bohu, ale byla vzdálena kvietisticky naladěného fatalismu nestarajícího se o vezdejší život a jeho potřeby. Postavu vyhnance, odnášejícího si jen a jen knihy tam, kde byly volné a odkud potají docházely, vymyslíla si doba vzdálená od skutečných strastí exilia, málo znalá života v něm a jeho historické formy, zvyklá tvorbě vysoce tklivých zjevů a kontrastovým efektům. Doba ta nevyhýbala se náboženským látkám jako osvícenství, měla sklon k nim, ale ještě malé porozumění pro ně pro nedostatek historického vhledu do nich. Jak byl by mohl u nás vyhnanec pro víru položit vedle sebe „knihu boží, bibli svatou“, „svaté proroky a apoštoly“ — a dílo rukou lidských, třeba „přežitečného obsahu“ (mluvíc o obojí knize slovy Komenského)!

II. Píseň „vyhnanců“ a naše písně exulantské.

Obraz, kterým Šafařík vystihl poměr staročeské epiky a lyriky k básním rukopisu Královédvorského a Zelenohorského: „liší se od nich jako noc ode dne a jako země od nebe“, mimoděk vstoupí na mysl při srovnání naší písně s exulantskými.

Píseň domnělých pražských vyhnanců pod Tatry začíná zálibným dvojslohovým obrazem šťastného života v drahé vlasti, jehož oba díly jsou pěkným paralelismem jednotlivých představ a výrazů spojeny v ladný diptych. Ten obraz prudkým pohybem ruky odtrhuje ze zorného pole bolestné uvědomení, že je klamem, a na místo jeho je postavena příkře kontrastující skutečnost: vyhnanství ze všeho toho, co kdy těšivalo, zachránivši si jen dvě drahé knihy. Píseň však nevyznívá tímto drsným nesouzvukem. Již samo uchránění pokladu, jímž lidem života se vzdalujícím je kniha, je prvek, jímž se mírní zlozvuk. Ještě smírnějším prvkem je však ztlumení bolu v resignaci, v oddání osudu vyhnanců. Náboženského v té písni, jež chce mluvit za vyhnance pro náboženství, není zhola nic, a bylo by omylem něco takového si přimýšleti ke zmínce o bibli a Labyrintu z představ k nim se družících;

ta zmínka je jedním z mála rysů, kterými představu člověka v životě bidně osamocené, vyděděnce společnosti, oblíbenou v romantice, v představu bratrského vyhnance (ne bez dějepisných omylů, jak jsme viděli) zkonkretňuje básník, který o emigraci z důvodů náboženských nevěděl hrubě více, než že byla, který obě díla jako vynikající díla Jednoty znal z literární historie, který se snad se svou dobou podívoval jejich jazyku a z kulturní přejemnosti a vlastní nemohoucnosti k činu nade vše si cenil knihu, takže byl schopen i toho, aby z prostředku, milého proto, že v skrytu udržoval pronásledovanou víru, učinil div ne fetiše i tam, kde nebyly služby jeho tak vzácné, kde s víry padala pouta a začínal jí nový život.

Jinak je v opravdových exulantských písních. Jejich verše plní prosby k Bohu. Prosí o pomoc v utrpení, o stálost v něm a ve víře, pro kterou je podnikáno, o mocnou ochranu v nebezpečí života, o přízeň vrchností světských a laskavé přijetí v cizině, o chléb duchovní slova božího i chléb vezdejší. Prosí o pomoc těm, kteří v pokušení neobstáli, a ochranu těch, kteří ještě ve vlasti zbyli — oblíbená mezi lešenskými Bratřími píseň Daniele Levinského, varující jak anděl Lota „zpět se ohlednouti“ a „věci ztracených želeť, nebo Sodomě nastává hrozný pád“, modlí se tklivě za vlast, ohroženou nastávajícím soudem božím: „Nalož otcovsky s smutnou naší vlastí...; jestli by chtěl i dál ji trestati, vyved z ní své přeč.“ Nepřátelům se přivolává pokoření, ale též se vyprošuje náprava. Často se ozývá prosba, aby Bůh vysvobodil své věrné z vyhnanství (z „toboto toulání a pohostinství žalosti plného“, z „podružství“, nového „Egypta“), sebral své rozptýlené a vrátil je do vlasti, kde by mohli „Krista hledati svobodně zase“, „kalich píti“. Návrat „do časné vlasti“ je ovšem v rukou božích; vedle prosby oň obyčejně na závěr se ozve modlitba o pomoc „k té pravé vlasti“.

Písně intonuje často nářek na bídu vyhnanců, na „ukrutnost tyrannů“, „vzteklých trapičů“, silení protivníků církve boží, „hrázu Antikristové pravice“ a nářky těmi vystupuje před oči čtenářovy obraz řádění protireformace v Čechách a na Moravě, tu nahozený hrubými, zevšeobecňujícími rysy, tu některým detailem (v „Lamentech“ Těšínských) historicky zajímavý. Instinktem vycítěna sice tklivost momentu loučení s vlastí, ale lyricky nevyužita s dostatek, třebaže se i shledáme (u Tránovského) s účinnou formou pro jeho podání, apostrofami opouštěné vlasti. Povšechněji a někdy jen vyhlídkou na to, co čeká, mluvívá se o osudu „bidných, pomoci neznajících“ vyhnanců, stádece „maličkého“, „strachem nepřátel velmi zděšeného“, „k smrti zemdleného“, vyhnaného „mezi neznámý lid“ a tu „v podružství“ „v pohrdání daného“. Je to pochopitelně psychologicky: stály zmínky, aby se při nich vyplakalo vystřízlivění z naděje na přátelské přijetí, a vynářkalo ochutnání

„bídneho losu“ vyhnanců, a nebylo vhodné, silu potřebnou k vydržení vyhnanství ve chvílích rozhodování o životě příliš podmilati nářky na přítomnost. Snad jediné určité podrobnosti z bídy exulantské jsou v písni „Smutní lidé, co začneme“: „Svět se štítí chudých lidí pro Krista vyhnaných; nechce trpět bratří v Kristu známých: jimi zhrzí, je sobě oškliví, často jsou zlí zsouzenému křiví. Za zběhlého podvodníka tebe pokládají, chudobu tvou tobě vyčítají, žes snižený před nimi, ubohý, o tebe se oře bídný mnohý. . . .“ Ale „skrovná strava, bídný kvartyr, oděvy strhané lepší než svědomí cejchované.“

Pronásledování a vyhnanství pojímáno jako trest za vlastní hříchy — odtud časté kajičné vyznání hříšnosti — i jako zkouška. S prvým pojetím souvisí prosby, aby boží hněv a trest byly dočasné a otcovské, a souvisí i sliby vroucenější zbožnosti, s druhým se dostávají výzvy k stálosti a trpělivosti. Není snad důvodu, který by mohl být uveden na posilu, ale byl by pomínut; jimi a pro ně píseň ztrácí lyričnost a stává se veršovanou homilií. Vyhnanci se připomíná, že netrpí sám, než i jiní, a sám, bez pomoci že není v utrpení a zkoušce; připomínají se mu hrdinský vzor Kristův v utrpení i stálost svatých v pronásledování, připomínají se mu jistota boží lásky k božím věrným a příklady ochrany jim poskytnuté. Pavlovo slovo: „Všickni, kteříž chtějí pobožně žíti v Kristu Ježíši, protivensství míti budou“ upraveno tu jednou pěkně se vztahem k dané situaci: „Život pobožných není nežli los vyhnaných“, ale vědomí, že se trpí pro „spravedlivost“, provází snad každou z písní exulantských. Utrpení vyhnanců je následováním Krista: „Jdem s křížem za Kristem z vlasti v duchu čistém těšíc smutné srdce“, zpívá jiná. Utrpení je předpověděno „v slovu Páně“ (míněno na př. uvedené slovo Pavlovo a podobná místa biblická) „i v tvých letopisích, co se dalo otcům v prvních časích“. Je slibem a zárukou věčné radosti: „čím větší kříž jde na tebe, tím jsi vždycky bližší nebe; čím se víc zdá, že jsi sama,“ — apostrofuje duši vyhnancovu zase jiná píseň — „tím jsi blíže Krista Pána,“ a Třanovský rád tu myšlenku vyslovuje parafrásemi veršů „Kristus vám za škody stojí, stokrát víc slibuje“ z nejslavnější husitské písně; jinde se jinak zveršovává myšlenka, že „po mračnu den jasný“ a za pomíjející statky vezdejší že uchystáno pravé bohatství v nebi, že Bůh, jehož vůle se i tu děje a do jehož rukou nejlépe vše složití, vše zlé svým věrným obrací v dobré, strastmi těla pomáhá duchu a odnímáním věcí časných připravuje získání věčných. K tomu se přidá někdy i pomysl vyjádřený v jedné písni slohou: „Lép málo míti s svědomím pokojným než se trápití (s) sběří zevnitřně, od červa vnitřně, potom peklem hrozným.“ Nebyla by to ani morálka křesťanská, kdyby vědomí o spravedlivosti vlastní pře přes její dočasný neúspěch nebylo sileno sliby aspoň věčné

odplaty, když by selhaly naděje na obrat štěstí ve velikém boji Antikristově s pravou církví, a pohrůzkami časných i věčných trestů připravených protivníkům čisté víry a těm, kdo od ní pro svody světa nebo strach z něho odpadnou.

Jen jednou (u Třanovského v I. „Lamentu“ těšínských měšťanů z r. 1629) v napomenutí k stálosti u víře se mi ozvala připomínka hlavních věroučných rozdílů (že „každý artikul, kterémuž věřiti máme, musíme Písmem toho potvrditi“, kdežto učení „roty Antikristovej“, „papežské svedení“, „nijakž se nesrovnává s Kristovým ve čtení, než s učením dábelským, kteréž jest přijiti mělo, apoštol svědčí, před soudným dnem býti“, a tak tedy že ze „svatosvatého textu“ Písma se nedá nalézt nic, co by bránilo nepíti „z kalicha krve Páně“ a co by oprávněovalo nárok papežův na poslušnost jemu). Jinak spravedlivost vlastní pře je samozřejmou základnou pro důsledky duchovně pastýřské péče, která byla původkyní asi většiny písní. Zřetelným výrazem toho je, že se o vyhnancích mluví jako o církvi Kristově, o nepřátelích jejich jako o nepřátelích Kristových nebo přímo jako o Antikristovi, o jejich při jako o při boží. Leda že jen potřeba obrany proti násilí protireformačnímu důraz položí na společný základ aspoň části víry („Ó, rozpomeň se na to“, volá Třanovský v témž „Lamentu“ k Ferdinandovi II., „že jsme také křesťané, držíce se Páně ustanovení, jeho kšaftu posledního“, a podobně „Lament... pánův obyvateli knížetství těšínského“ z r. 1654: „Nejsme Turci a Židé, ani též pohané, ale krvi obmytí věřící křesťané“).

Zrovna tak charakteristickou známkou písní je pevná důvěra v Boha, milostivého, i když časem tresce, ať hlasitě vyslovená, ať příkazy ukládaná, ať jen mlčky působící na formulaci konkrétních rad, napomenutí a závazků. Chvilkový otřes její, který dal Komenskému podnět jeden k překonání jeho v hlubokých rozmlouvách „Truchlivého“ s Rozumem, Vírou a Kristem, v ohlase „Truchlivého“, v „Rozmlouvání Truchlivého s Potěšujícím“, je zeslaben v nářek „Truchlivého“, že je nejen „smích“ a „hra“ „světu zlému a kačířstvu přezlostnému“, ale že „i proti Bohu rouhají [!], žeť již není, zlostně mluví, na nebi, v něhož doufají“. Jen Komenský (v „Pisničce vyhnaných“, ovšem překladu to písně Lutherovy) neleká se přiznati, že v tom „čase zámutku“ ještě horší nebezpečnoství než tělu hrozí duši: „trpělivost naše hyne a naděje přestává, rozum namítá, což mine, a víra již umdlévá“ — v písní ovšem pro něho není místa, aby se dialekticky vypořádal s malodušností a netrpělivostí; tu, jako by mu stačil pohled do propasti zoufání, aby od ní couvl, utíká se k modlitbě důvěrné: „Skrocej rozum, ať na Tvůj čas drže se nedobývá, v kterém nám chceš pomoci zas: ač pomoc Tvá prodává, však Tvá svatá zaslíbení berou jisté doplnění.“

Písně nejsou bezé vztahu k poslední a největší náboženské válce, třeba náboženský jejich ráz vylučuje zmínky o konkrétních událostech. Cítilo se, že je to rozhodný zápas mezi církví evangelickou a katolickou, protože byl ze všech největší a naň se aplikovalo učení o Antikristovi a jeho příchodu před sklonkem světa a o jeho potření. Proto proseb za potření nepřátel, kteří byli ztotožňováni s voji Antikristovými, za stálost v boji a v utrpení je daleko více než proseb o nápravu a uspokojení nepřátel. K prosbám těm se druží modlitby za „naše vojsko“, jeho ochranu a jeho vítězství, za spoluvyhnance, za sjednocení a zdar „vrchností křesťanských“ a „konfederantů“, za zmar „spiknutí“ proti církvi Kristově a nepřátelských „praktik“, za blaho těch, kdo vyhnancům dopřáli útulku (zvláště — u evangeliků lutherských v Sasku — za „kurfiršta“, t. j. saského, později — po personální unii Saska s Polskem — „našeho krále a kurfiršta“). S vírou v brzký pád Antikrista papeže souvisí naděje v návrat. Víra ve vítězství jáásá někdy, jako by bylo již zde. Ale vývoj událostí učil i trpělivosti, odevzdání všeho do vůle boží a útěše nadějí v získání aspoň nebeské vlasti, když se návrat do časné posouval v oblast nesplněných snů. Jiným svědectvím této resignace — úst, ne ardce, v první aspoň době nepřestávajícího nikdy doufati — jsou písně modlíci se k Bohu za pokoj a vysvobození od útrap válečných a mlčící při tom o kraji pozemských touh.

To je myšlenkový svět našich exulantských písní. Prvky jeho nejsou ovšem všecy pospolu v každé písni, a kde jsou, nejsou zastoupeny touž měrou; tak na př. historické narážky určitého obsahu jsou v I. „Lamentu“ Třanovského a v „Lamentu“ z r. 1654, kdežto jinde se shledáme jen s obecnými nářky. Ale přese všecy tyto individuální rozdíly kompoziční možno mluvit o jednom myšlenkovém světě exulantských písní.

Od něho se poněkud odchyluje jen „Píseň o vyhnání a vyhnancích z vlasti“, zpívající „O předivném božím soudu“ nad českou vlastí. Tu se po ohlašovací počátku připomíná, jak „před dvěma sty lety země byla v velké vážnosti“ pro reformní hnutí začaté Husem a Jeronymem, „muži Bohem zvolenými“. To se však změnilo: „Ó ty někdy země svatá, kams poděla své oči? Již jsi Bohu ne tak vzáctna, Antikrist s tebou točí, nemáš roucha ani ducha, všeckoť papežem smrdí.“ Proto Bůh běře svou milost od českého království „a Němců veliké množství přivodí k pravé víře...“ „poddaly jsou se kalichu mnohé německé země, ale česká <jde>¹ po hříchu pod papežovo břímě“, ba i přijímání pod obojí „na nejistotě stojí“: „to již v Čechách jest na vahách, nýbrž i přišlo k zmatku“. Proč opoďstí Krista pro Antikrista?

¹ Otisky: zde.

„Rovně takový soud boží na lidu židovském byl“, jenž nepřijal Mesiáše: Mesiášovy posly přijali pak pohané. „Rádas Husi poslouchala, měla k ní velikou chuť, onať jest prorokovala, že Pán Bůh pošle labut. Ta již časně zpívá krásně jako před smrtí labut; slyš její hlas, dokud máš čas, než tě trefí boží prut“ — volá proto skladatel k české zemi. Prosbou, by Bůh jí zjevil „svou pravdu všecku“, a radostnou naději „v přeslavný ten čas, když to učiní Pán Bůh“, se končí tato píseň, v této podobě oblíbená u exulantů v cizině¹ a později, v XVIII. a XIX. stol., u Adamitů u nás² ve východních Čechách. Neběží tu tak o ten rozhled po náboženských dějinách našich a zajímavé stanovisko k nim, jako o to zvláštní zabarvení českého vlastenectví hrdoší na české prvenství v opravném hnutí a bolem nad zánikem jeho výsledků — ve vlastenectví exulantských písní XVII. věku se mi více ozývá vědomí, že vlastními pány země vydané cizincům jsou vyhnanci, a je zcela přirozené, že pomysl autochtonnosti se jasně uvědomil u těch, kdo s vlastní půdy byli sehnáni. A také v tužbách obojího vlastenectví je rozdíl. Píseň „O předivném božím soudu“ touží po zevangeličtění, ba přímo po zluteránštění celé země; je na bílé dni, že tato chiliasticky zbarvená tužba byla zcela přirozená v první polovici XVI. stol., v době rychlého vzrůstu evangelické církve v Německu, který v XVII. stol. je již hotov, a že citované verše sl. 6 a 7 by byly anachronismem v tomto věku. Naproti tomu exulantské písně — za změněné situace, po mohutném vzmachu protireformace, ba po jejich vítězstvích se spokojují tužbou po návratu do vlasti a dovolením svobodně vykonávati náboženství, ačli nemlčí o té věci vůbec.

Ale i přes tuto svou odlišnost je tato píseň tím naprosto shodná s ostatními, s nimiž ve vyhnanství byla zpívána, že je cele náboženská.

Nadto pátrání po původu této písně, zarážející něčím, proč by musil býti dán název „anachronismus“ v XVII. a XVIII. stol., vedl na konec k výkladu, odkud tato odlišnost její: je to jedna z těch „mnohých písní, jež mezi lidem kolovaly“ r. 1547 za odboje stavovského proti Ferdinandovi I. Se třemi jinými zachoval ji v svých „Aktech“ Sixt z Otrštorfa (Ottersdorfa)³. Lečím se hodila i době pobělohorské

¹ Je u Myllera v „Pokladu zpěvů duchovních“ 1710, 1201 č. 743 a ve zcela stejném znění při Rosaciové „Koruně neuvadlé mučedlníkův božích českých“ 1756, 68—71. Ještě r. 1812—1813 si ji odněkud zapsal původce rukopisného sborníčka, pocházejícího z Humpolce a nyní chovaného A. Frintou, jenž o ní píše zcela mylně v „Reform. sborníku“ I. 311—312.

² K. Adámek, „Doba poroby a vzkříšení“ 1878, 86; „Adamité na Hlinecku“, ČČM. LXXI. 1897, 62; „Z osmnáctého věku“ I. 1911, 80; „Chrudimsko“ 86.

³ K. Tieftrunk, „Odpor stavů českých proti Ferdinandovi I. l. 1547“, 1872, 100. Otiskují ji z rkp. Národní knih. vídeňské 8803* v „Reformačním sborníku“ II.

a tak byla přijata Myllem do „Pokladu zpěvů duchovních“ 1710 a přetištěna k Rosaciové „Koruně neuvadlé“ 1756 s některými výpusťkami (6 sloh z původních 20) a s některými změnami bezděčnými, vysvětlitelnými neporozuměním a měnlivostí podání, a jednou úmyslnou (opravou data pro hnutí husitské: „před dvěma sty lety“ místo staršího „před sta lety“).

Píseň „O předivném božím soudu“ není ovšem jediná, kterou ze starších pořadatelé kancionálů exulantských pojali do oddílů obsahujících písně, jimiž se měl vyzpívati stesk z pronásledování církve a bída vyhnanství. Zejména v Jednotě, nad kterou stále visel Damoklův meč Vladislavských mandátů, od dávných dob bylo dosti písní, které se hodily na exilium pobělohorské.

Kdybychom nevěděli na př., že píseň „Věčný králi, Pane náš, jenž dědictví milé máš“ je píseň Blahoslavova, jehož původství je zaručeno akrostichem, a že tato píseň do kancionálů exulanty složených se dostala z kancionálů bratrských, které ji mají vesměs až po Komenského¹, mohli bychom snadným omylem ji pokládati za nářek vyhnanecský. I pobělohorský exulant mohl hořekovati „hebrejskou melodií“ o popleněném, pobořeném, opuštěném Jerusalemě — církvi: „Rámě národů litych vtrhlo do dědictví tvých, v nichž všecko podvracují, mordují, svaté tvé hrozně zarmucují. Obrácejí Jeruzalem i jeho okrasa v něm v pustinu přežalostnou . . . , tvůj chrám poškrvněný, Sion hrad rozbořený, vojska silných pobita, vylita krev svatá, všecka moc odjata. I tiť sou rozeznáni, kteříž bděli nad námi, slovem, skutkem sloužice, svíce a etnostmi slavně se stkvějice . . .“ Slůvečka nebylo třeba měniti a píseň se hodila na dobu pobělohorskou přiléhavěji než na dobu, která ji zrodila, pronásledování Jednoty Ferdinandem I. po žalostném konci odboje stavovského za války šmalkaldské.

Hojně zpívána byla páně Bukůvkova, podle jiné zprávy Paustenikova píseň „Blud se zhusta rozšel“, znalci sice prozrazující svůj původ z doby blízké počátkům obnovené církve, ale do úst vyhnančových vhodná verši: naučení z Písma „od nás přijíti nechťi, tupic až ohyzdno, předce kaceřují, nýbrž vyhánějí, vězením sužují i mordují směle, vyhladit chtějí cele“.

Nebo zpívána byla tábořská „Pastýři nebeský, pane náš Ježíši“, rozechvěná ještě otázkou, posvěcuje-li zlý kněz, poněvadž jsou v ní verše platné i v XVII. a XVIII. stol.: „Dej svobodu pravdě všudy po všem světě, pusť strast na ukrutné a tobě protivné“, „Obratiž i bludné od . . . škodných nálezků k své pravdě přečisté . . .“, „vytrhniž,

¹ Srov. Jos. Jirečka „Hymnologii“ 80. 15 sl. 7a 7a 7b 3b 3c 6c (s obměnami 7b 3b 3c 6b, 7b 3c 3b 6b). Z exulantských je u Komenského 625 T. XII., u Tránovského r. 1737, 1065 č. 1198, u Myllera 1035 č. 647.

vyprostitž z moci nájemníků [= zlých kněží, podle Jana 10, 12] stáde své rozptýlené z hrdla litých vlků.“ Atď.

Ale i tyto písně jsou cele prodehnuty podobnými myšlenkami nábožnými jako skladby vyhnanců, a rovněž tak jimi prodehnuty jsou zvláštní modlitby pro vyhnance i písně neobracející se sice přímo k exulantům a jejich potřebám, ale jim nějak vhodné, ať původu domácího, ať z cizích přeložené¹.

Možno říci: náboženského rázu jsou všechny projevy exulantů, v nichž se má ozvat podstata člověka, soustředění mysli jeho. Na tomto obraze myšlenkového světa exulantských písní, trvám, nezmění v podstatě nic ani rozbor skladeb mně cele neb. částečně neznámých.

Kdežto v písních složených exulanty je náplň náboženská, víc myšlenková než citová (charakteristická je už délka písní, pravidelně značná), píseň, již rozbíráme, je jako z jiného světa. Jejím veršům živnou půdou nebylo utrpení pro víru, nýbrž poosvicenský nacionalism, mající smysl pro historii, poněvadž o minulost prodlužuje život národa a podrobnostmi z jejích dějů obohacuje jeho pojem: u nás proto vedle dávnověku a jeho domnělé vysoké „čistolidské vzdělanosti“ obracel se zájem k našemu reformačnímu období ne pro jeho náboženské problémy a citové vzruchy, nýbrž tu pro sílu národní v něm osvědčenou, tu pro lidské utrpení obecně srozumitelným textem plnicí stránky jeho dějin.

Tento nacionalismus u slovenského evangelíka mohl docela dobře vésti k utvoření motivu z dějin pobělohorské emigrace kulturně posilivší slovenský živel někdejších severních Uher a zvláště v něm jeho evangelickou součást — a slovenským evangelíkem bude nepochybně skladatel naší písně pro konstrukci motivu, možného v době Bernolákovské odluky jen u evangelíka trvajících na jednotě s Čechy, pro rozšíření písně jen mezi slovenskými evangelíky a pro její spisovnou češtinu s jedním výrazem² ukazujícím k východní části oblasti československé.

V meze doby, do které se posouvá vznik písně, hodí se i smysl pro půvaby krajinné, který dával nový důvod vlastenectví skladatelovu, i ona zvláštní úcta ke knihám (váženým v době obrozenské pro jazyk).

Lyričnost i osnovná, myšlenková i výrazová jednoduchost lidové písně, neubíjená reflexivní přítěží a v době staré plněji vystupující jen

¹ V Rejstříku fol. b 3 u Tránovského „Cithary sanctorum“ se těm, kdož jsou „v vyhnanství a nevoli,“ doporučují vedle biblických míst k modlení a rozvažování písně o následování P. Ježíše (č. 863 a n., mezi nimi zvláště č. 865 „Píseň válečná o duchovním boji“), o celém odevzdání srdce Ježíši (č. 873 a n.), píseň Tobiášova podle Tob. 13 (č. 913, patrně jako doplněk písní jásajících „nadějí obnovené církve“), o stálosti u víře (č. 987, 1034), v pronásledování církve (č. 1171).

² Srov. str. 10 p. 1.

v ohlasech žalů, a to vyznění písně resignací na to, co srdce těšivalo, beze slůvečka o tom, co zhroutilo ten někdejší slastný život a co dosud drží srdce resignující, aby nekleslo v zoufalství, ten moderní lyrický tric zšeřelého, zádumčivého výhledu v pozadí pojící se k popředí několika rysy načrtnutému, ukazují, kde je vznik té písně hledati: v novoromantice, osvícenstvím zbavené pozitivní víry, ale na rozdíl od něho zajímající se aspoň o vnější osudy lidí nábožensky cítících, národně uvědomělé, historicky interesované, navracené k prostému lidství a jeho poesii, libující si místo ostrých kontur a jasných barev racionalismu v napovídávaných tajích a dumných přítmích srdce.

*

Ještě poněkud dále zúžuje oblast, v níž hledati je skladatele písně „Krásná je ta řeka“, přihlídnutí k vnější formě její, zvláště k prosodii její.

Písně exulantské jako staré naše básnictví, nenapodobící antiky časoměrným veršem, počítají slabiky a mají rým často planý, často vadný.

Jinak píseň „vyhnanců.“

Má rým správný, nehledíme-li z důvodů, ležících v její prosodii, k tomu, že se rýmová slova dvakráte („do města“ || „cesta“, „ouzkesti“ || „kosti“) neshodují co do přízvuku, a připustíme-li i jí obvyklou licenci, že rýmující se slabiky mají nestejnou délku („Vltava“ || „laskavá“, „Praha“ || „drahá“).

Svědectví z 5 rýmů všeho všudy ovšem nemá váhy. Zato výmluvná je stránka prosodieká.

Verš je přízvucný, ale se zajímavými chybami. Často (15krát) délka, ať přirozená (způsobená dlouhou samohláskou nebo dvojháskou v slabice), ať vzniklá polohou (tím, že za samohláskou krátkou následuje skupina souhlásek), zastupuje přízvuk na tom místě veršové stopy, jež má mítí rytmičský důraz, a v souvislosti s tím skutečně přízvucná slabika v sousedství se stává rytmičsky bezdůraznou. Tato porucha účinkuje však i dále mimo nejbližší sousedství: básník, jenž hřešil proti přízvuku českému a při tom na mysli a zrovna v krvi měl rytmus zvolený, dává rytmičský důraz i na nepřívucnou slabiku krátkou (7krát, vždy po předchozí délce strhší na sebe přízvuk se slabiky sousední!).

Podobné pravidelné a tedy vědomé odchylky od čistě přízvucného verše, pro který, jak známo, vyložil pravidla českého přízvuku Dobrovský r. 1795, začínají se vyskytovatí velmi brzy. Nacházím je již u V. Stacha (v „Divném oučinku potěhu“ z r. 1797), ale jeho praxe,

¹ Sloha II. v. 2, III. 1, 4, IV. 2, 4, V. 1, 4.

známá jen z ukázek upravených vydavateli¹), neshoduje se dosti s názory jeho o přízvuku², blíže se praxi naší písni. Ojedinelé odchylky tím směrem se ostatně najdou již i v Puchmajerově „Sebrání básni a zpěvů“ z r. 1795 a v překladu I. zpěvu Homérovy Iliady od J. Nejedlého z r. 1801. Pravidlem — ne ovšem všude zachovaným — takovéto odchylky od přízvuku v prospěch délky činí teprve nejmenovaný Slovák, jenž do Palkovičova Týdenníka 1812 a 1813 přeložil počátek Vergiliovy Aeneidy, a v jeho stopách přes odpor Palkovičův proti směšování prosodie přízvucné s časoměrnou jde Puchmajer v svém překladu počátku Iliady (v „Nových básních“ z r. 1814) a více ještě, pod vlivem útoků Šafaříkových a Palackého proti přízvucnému verši v „Počátcích českého básnictví“ z r. 1818, v praxi i v theorii ve „Fialkách“ z r. 1820, vyšlých ovšem až r. 1833. Puchmajerova kombinace přízvuku a časomíry byla známa jistě již před vydáním „Fialek“, s ní se srovnával Hněvkovský (v „Zlomech o českém básnictví“ z r. 1820) a jistě i jiní přízvucníci z jejich literární školy, a co více, byla přijímána i mladšími básníky, pokud veršovali přízvucně, zvláště pak prováděna v praxi Čelakovským (ve „Smíšených básních“ 1822) a Chmelenským (v „Básních“ 1823). Uvědomělé spojení přízvuku s časomírou v naší písni klade ji tedy do doby po r. 1812, spíše ještě však do doby po r. 1818; ostatek veršů jejich, správně přízvucný, zaručuje, že nemáme co činiti s písni z doby před Dobrovským.

Rozbor právě dokonaný znamenitě pózměnil představu, kterou o písni a jejím skladateli měl Kollár.

Nemáme před sebou píseň českých, dokonce přímo pražských vyhnanců na Slovensko ani z r. 1620 (hned po bitvě na Bílé hoře) ani z r. 1631 (po vpádu saském), nýbrž píseň operující fikcí, že mluví za takovéto vyhnance, a vzniklou těsně před prvním otiskem z r. 1832³. Nemáme před sebou básníka pocházejícího z Čech, který by těšínského

¹ „Starého veršovce“ r. 1805 bez „zachování dobropsemnosti“ vytiskl K. Ign. Thám, pro Čelakovského „Malý výbor z literatury české“ z r. 1851 přepracoval některé verše Stachovy Vinařický a také ukázky Stachova veršování, vzaté V. Zeleným (v čl. V. Stach, „starý veršovec“, Osvěta III. 1873, 482 a n.) z jeho rukopisné pozůstalosti, jsou jazykově upraveny, jak ukazuje srovnání dvou hláskoslovných pravidel Stachova jazyka, abstrahovaných Zeleným (t. 736 p. 1 a 2), s texty porůznu uvedenými.

² Vykládá je Jos. Král, „O prosodii české“, Listy filolog. XX. 1893, 424, „Česká prosodie“, Světová knihovna č. 716—719, 47 a n. K oběma těmto pracím odkazují i pro dálejšek.

³ V době kompromisu mezi přízvukem a časomírou (srov. str. 22—23); po přípravě synekdochického užití slova „Tatry“ a kontrastu Praha—Tatry (srov. str. 9—10) a po zavedení názvu „bible Kralická“ dvěma vynikajícími díly literárně historickým z r. 1826 (srov. str. 10—13).

spoluvyhnanec Třanovského sice daleko překonával nadáním lyrickým, ale nenásledoval produktivností, takže by až upadnouti mohlo jméno jeho v zapomenutí, nýbrž v oku pátravě upřeném do doby obrozenské rysuje se nejasná silhueta slovenského evangelíka s romantickými sklony k minulosti vlastního národa a k technice domnělého jeho nejosobitějšího a nejevýmlyvnějšího výrazu, lidové písně.

III. Slovenské přibuzenstvo písně „vyhnanců“.

Domnělá píseň vyhnanců z r. 1620 nebo 1631 leccím připomíná „slovensko-moravskou“ píseň „Bitva za Štěfana krále (r. 1000)“ z téže sbírky Kollárovy (II. 403)¹:

Stála bitka, stála za Štěfana krále
takej viac nebude, kým svet svetom bude.
Stála bitka, stála v téj uhorskej zemi,
bili sa junáci, s pohanmi Slováci;
bola bitka, bola výše Ostrihoma,
červená krú tiekla polovicou Hrona.
Červená krú tiekla k bielému Dunaju.
tých kliatých pohanov krestania rúbajú.

Také tento „historický zpěv“, jenže o časech dávnějších než je při písni „vyhnanců“, o bitvě, kterou r. 998 Štěpán I. Uherský potlačil t. ř. vzpouru šumodskou proti sobě a řádům křesťanským, je původu nového², ač Kollárem a po něm jinými byl přijímán za starý; je to

¹ V otiscích nechávám Kollárovo rozdělení na řádky, ač nebývá metricky průhledné: zde na př. máme co činiti se slohami čtyřveršovými, složenými z trochejských tripodií spjatých rýmy tu sdruženými, tu přerývanými.

² Vyslovil to po prvé a krátce zdůvodnil V. Chaloupecký v rozpr. „K nejstarším dějinám Bratislavy,“ Sborník filozofickej fakulty university Komenského v Bratislave I. 1922 č. 9, str. 238—239.

Kollár poznamenal o té písni: „Památný tento počátek a zlomek nepochybně delší herdinské písně zpívají Slovenky při žni a vinobraní v Budně: my sme jej r. 1834 slyšeli z úst Anny Kavkové z turčanské stolice. O několik týdnů po tom dostali sme z Moravy sbírku Moravských národních písní sebranou F. S[ušilem] a vytištěnou v Brně u J. Traszlera roku 1835 (kde však rok chybně položen jest anž v našich rukách už 1834 hotová se nalézala); i nemálo sme se zadivili uzřevše tam mezi Zlomky na str. 115. pod č. 191. d. počátek této slovenské písně jen v posledních slovích něco změněný aneb raději zmoravený takto: Stála bitka. stála za Štěpána krále, pobili se chlapeci v Kuklově na konci.“

Chaloupecký myslí, že moravský text je původnější.

Ale v té věci byl bližší pravdě Kollár, který moravský popěvek patrně počítá buď mezi „pouhé počátky a zlomky ze slovenských písní“, buď mezi variacie anebo parodie“ (nedosti důsledně však slovenskou píseň při tom nazýváje „slovensko-moravskou“). Dílo něčím neobyčejné a nadprůměrné (a takovým dílem proti lidovým